

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.97

В. С. Батиргарєєва,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті робиться спроба на підставі аналізу криміногенної ситуації в Україні, загострення якої зумовлено подіями, що виявилися наслідком революції гідності у країні та військової агресії, окреслити ті проблеми, розв'язання яких стане завданням української кримінологічної науки у найближчий час.

Ключові слова: кримінологічна наука, насильницька злочинність, тероризм, вимушено переміщені особи, корупція.

В. С. Батиргарєєва

Криміногенная ситуация в Украине и ее влияние на развитие национальной криминалогической науки

В статье предпринимается попытка на основании анализа криминальной ситуации в Украине, обострение которой обусловлено событиями, ставшими следствием революции достоинства в стране и военной агрессии, очертить те проблемы, решение которых станет задачей украинской криминалогической науки в ближайшее время.

Ключевые слова: криминалогическая наука, насильственная преступность, терроризм, вынужденно перемещенные лица, коррупция.

V. Batyrgareieva

The Criminogenic Situation in Ukraine and their Influence on the Development of National Criminological Science

The article presents the analysis of a criminogenic situation in Ukraine, aggravation of which is caused by events that were the consequence of the revolution of dignity in the country and military aggression. The problems have been identified the solution of which will be the task of the Ukrainian criminological science in the nearest time.

Key words: criminological science, violent crime, terrorism, internally displaced persons, corruption.

Постановка проблеми та її актуальність. У широкому розумінні наука як різновид людської діяльності є інформаційним процесом накопичення знань про оточуюче середовище, зокрема й про ті соціальні процеси, що відбуваються в ньому. Ці процеси є предметом досліджень насамперед цілої низки суспільних наук (філософії, історії, світової економіки, політології, соціології, культурології, правознавства тощо). Особливістю будь-якої із перелічених наук є відповідна рефлексія на суспільні події. Серед цих наук помітне місце посідає і кримінологія, об'єктом пізнання якої є кримінальна реальність як хворобливий стан

соціального організму, ознаки якого протягом багатьох століть і навіть тисячоліть людство намагається осмислити.

Як відомо, кримінальна реальність не є застиглим феноменом. Адже цей феномен чуйно реагує на певні події – людські, техногенні, природні катаклізми, різного роду трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві, та ін. Під час корінних перетворень у масштабах всього суспільства злочинність так само набуває нових якісних характеристик. Один із таких періодів переживає сьогодні наша країна. Однак ті кліше актуальності проведення кримінологічних досліджень, що

використовувалися й продовжують використовуватися у наукових роботах, на кшталт «в умовах демократичних перетворень...», «з метою побудови правової держави...» та ін., вже не відбивають сутності тієї ситуації в державі, яка здійснює масований вплив на криміногенний стан у країні, й тих завдань, що постають не лише перед практикою протидії злочинності, а й перед теоретичним осмисленням багатьох кримінологічних проблем. Слід відверто зазначити, що ми живемо в епоху суспільного зламу. З огляду на це той досвід кримінологічного аналізу, що накопичений дотепер, здебільшого ґрунтується на доробках минулого, на застарілому теоретичному інструментарії та уявленнях, що наше суспільство вже благополучно минуло етап зростання національної самосвідомості. Але ж загострення застарілих проблем українського суспільства і поява нових зовнішніх й внутрішніх загроз, у тому числі втрата засад національної єдності, соборності, пасіонарності, чисельні конфесійні суперечності, конфлікт поколінь й ідеалів (читай – ідолів) призвело до безпрецедентної ескалації кримінального насильства у широкому розумінні слова.

Аналіз досліджень і публікацій. Попередній аналіз криміногенної ситуації – ледве не обов'язкова частина у будь-якому кримінологічному дослідженні, метою якого є розробка пропозицій щодо подолання (або принаймні стабілізації) негативних тенденцій у розвитку злочинності. Проте значно рідше оцінка сучасного стану злочинності проводиться у комплексі з визначенням впливу установлених тенденцій на подальший розвиток кримінологічної науки як такої. Виключення хіба що складають роботи В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко, О. М. Храмцова, М. Г. Колодяжного та деяких інших учених. У Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України розпочалася підготовка дисертаційного дослідження на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності тимчасово переміщених осіб в Україні» (Ю. М. Тарасенко).

Тому за мету у цій статті ставилося завдання ще раз підкреслити значущість зв'язку між суспільно-політичними подіями, що відбуваються в Україні і що виявляються чинниками погіршення криміногенної ситуації, та визначенням подальших напрямів осмислення кримінологічною наукою цих подій.

Виклад основного матеріалу. Якщо деякий час тому ми стверджували про вплив глобалізаційних процесів на стан вітчизняної кримінологічної науки [1, с. 514-531], то зараз кримінології належить осмислити точковий суспільно-політичний вибух, який, напевно, свідомо був згенерований як зсередини, так і ззовні, наслідком чого стали зміни масштабного характеру у геополітичній реальності (принаймні європейської частини нашого континенту). І немає, мабуть, жодної сфери суспільного буття України, якої б не зачіпатимуть ці наслідки.

Свідомо залишивши осторонь аналіз вельми складної суспільно-політичної ситуації, зупинимося лише на деяких тенденціях, якими помічений розвиток теперішньої криміногенної ситуації у країні. Осмислення ситуації, що склалася, є першорядним завданням українських кримінологів, оскільки у подальшому це допоможе розставити відповідні пріоритети у черговості кримінологічних досліджень.

Отже, розпочнемо з традиційної, так званої загальнокримінальної, злочинності.

Офіційні статистичні відомості свідчать, що лише кількість облікованих умисних убивств у 2014 р. порівняно із роком попереднім збільшилася удвічі (з 5 792 до 11 018), хоча у 2015 р. й констатовано нібито відчутне зниження цих злочинів (8 224 діяння). Крім того, починаючи з 2013 р. спостерігається спалах у кількості зафіксованих випадків кримінально каранних побоїв і мордувань (2 993 злочинних діянь у 2013 р. проти 67 злочинів протягом 2012 р.). У 2014 і 2015 рр. ці цифри відповідно склали 1826 і 1461 діяння. Як бачимо, цифри залишаються надзвичайно великими, так і не досягнувши рівня 2012-2013 рр. У цій ситуації не допомагає навіть відомий прийом «списання» значної кількості злочинних діянь на латентність, коли будь-яке зниження у рівні насильницької злочинності

пояснювалося збільшенням тенденцій латентизації, пов'язаних з укриттям частини злочинів за різними причинами від реєстрації. Можемо припустити, що реальні розміри насильницької злочинності є ще значнішими.

Водночас у 2014 р. (порівняно з роком минулим) спостерігається збільшення числа облікованих грабежів на 25 %. Тенденції, зафіксовані у 2015 р., є ще тривожнішими. Наведені та інші приклади, напевно, потребують суттєвого пояснення з позиції кримінологічного аналізу ситуації з насильницькою та корисливою злочинністю, що виявлятиметься підставою для здійснення прогнозування розвитку криміногенної обстановки у країні на майбутній час за кримінологічно значущими групами злочинів.

У продовження теми насильницьких і корисливих злочинів слід наголосити й на незаконному обігу зброї в Україні. Сьогодні ніхто точно не знає про масштаби арсеналу зброї, що знаходиться у населення. І це не лише стрілецька зброя спортивного призначення, для самооборони або мисливства, тобто «цивільна» зброя, а й зброя бойового призначення – гвинтівки, кулемети, гранатомети, автомати та ін. Підкреслимо, що тут не йдеться про зброю незаконних військових формувань, походження й обіг якої є окремою темою. Вважаємо, що жодні цифри офіційної статистики не здатні сьогодні відбити обсяги цього обігу. Тому навіть не аналізуємо їх. Водночас цікаво у плані співставлення звернутися до показників створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК). Ще деякий час тому таких випадків в Україні взагалі не було. На сьогодні їх кількість вимірюється сотнями. Так, лише у 2014 р. в ЄРДР обліковано 414 подібних випадків, у 2015 р. їх кількість досягла 543.

Зовсім новим явищем для України стає тероризм. За влучним висловом представників мас-медіа, сьогодні ми живемо в терористичній реальності: якщо раніше подібних випадків у статистиці не фіксувалося внаслідок їх відсутності, то лише у 2014 і 2015 рр. обліковано відповідно 894 і 1 295 терористичних актів (ст. 258 КК); 427 і 849 випадків створення терористичної групи або

терористичної організації (ст. 2583 КК); 48 і 138 фактів фінансування тероризму (ст. 2585 КК). Отже, не випадково у Службі безпеки України заявляють про рекордну кількість терактів в Україні за останній час. За свідченням начальника Головного слідчого управління Служби безпеки України В. Вовка, за рік у країні зафіксовано понад тисячі терористичних актів [2]. Тому організація й проведення досліджень стосовно цього загрозливого явище наразі є одним із перспективних напрямів кримінологічної науки.

Із нульових показників піднялися у статистиці вгору відмітки й про факти захоплення заручників. У 2014 р. в Україні зафіксовано 41 подібний випадок; у 2015 р. – 19. Необхідно відмітити, що йдеться про ті факти, про які стало відомо правоохоронним органам.

У продовження теми безпекового виміру життя людини в Україні не можна не відзначити й про «нове» для України явище – злочини проти основ національної безпеки України. Із декларативного положення про захист цих засад сьогодні це завдання перетворилося на життєво важливу потребу всіх і кожного, хто проживає в Україні. Напевно, в історії України як єдиної неподільної держави ніколи не фіксувалося стільки посягань на її територіальну цілісність і недоторканність (у 2014 р. зафіксовано 258 кримінально караних правопорушень; у 2015 р. – 217), злочинів, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (62 випадки у 2014 р. і 48 випадків у 2015 р.), фактів державної зради (у 2014 р. – 54 злочини; у 2015 р. – 80 злочинів), диверсій (у 2014 р. – 51 злочин; у 2015 р. – 41 злочин) тощо. У цьому зв'язку не викликає сумнівів, що на практиці існує велика потреба у теоретичних напрацюваннях щодо кваліфікації цих діянь, їх розслідування, запобігання та протидії.

Наразі у кримінології виявляються актуальними дослідження злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. На підтвердження цьому слід навести цифри: у 2014 р. обліковано 676 випадків ухилення від призову за мобілізацією

(ст. 336 КК); у минулому 2015 р. – 2 252 злочини.

Водночас Кримінальний кодекс України поповнився новими статтями. Зокрема, йдеться про встановлення кримінальної відповідальності за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 3361); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 1141), що так само потребує відповідного кримінологічного аналізу.

На жаль, стають реальністю й зовсім вже «екзотичні» для нашої правової дійсності злочини, такі як злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Принаймні до подій 2014-2015 рр. Україна не знала, що таке пропаганда війни (ст. 436 КК), планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК) та порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК).

Слід нагадати, що у 2010 р. відбулася часткова декриміналізація діянь, передбачених ст. 201 КК України («Контрабанда»): цією статтею закону про кримінальну відповідальність у теперішній час передбачається кримінальна відповідальність лише за переміщення через митний кордон України предметів, обіг яких є обмеженим (історичні й культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні або вибухові речовини, зброя та боєприпаси, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації). У свою чергу, за так звану товарну контрабанду Митним кодексом України передбачається адміністративна відповідальність (статті 482 і 483 МК). Але сьогодні Україна зіштовхнулася з таким новим для неї явищем, як товарна квазіконтрабанда. Мається на увазі переміщення товарів із підконтрольної українськими властями території на тимчасово окуповану. Виникає запитання: а як кваліфікувати переміщення товарів фактично усередині однієї країни без перетинання державного кордону, але ж з порушенням Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, до того ж якщо товари за певну мзду

посадовим особам взагалі не приховуються? Вважаємо, що наука повинна дати відповідь за це запитання.

Актуальною проблемою кримінології є незаконне використання бюджетних коштів у Збройних Силах України. Як зазначається у спеціальній літературі, кількість цих злочинів протягом 2010-2012 рр. збільшилася майже у 2,5 рази. При цьому за окремими напрямками діяльності Міністерства оборони України контрольно-ревізійними органами встановлено фінансових порушень і злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, на загальну суму 1,3 млрд грн., у тому числі тих, що призвели до збитків, на суму понад 200 млн грн. [3, с. 1]. І зовсім уже волаючими є правопорушення, пов'язані із розкраданням коштів під час проведення АТО. Так, на жаль, є непоодинокими факти щодо привласнення коштів із фонду для допомоги бійцям, наживи офіцерів МВС та СБУ на системі перепусток для в'їзду та виїзду із зони проведення АТО, незаконного збуту дизельного палива, що призначалося для підрозділів у зоні АТО, викрадення військового майна, вчинене в умовах особливого періоду, тощо. Господарські, службові злочини у цій сфері, злочини проти власності та інші правопорушення складають нібито моральний зріз нашого суспільства в цілому, яке може опинитися беззахисним перед обличчям внутрішніх і зовнішніх загроз.

За влучним висловом Я. І. Гілінського, що «світова кримінологія... переосмислює деякі «старі» за змістом злочини, надаючи їм новий зміст» [4, с. 9]. До таких злочинів відноситься, зокрема, «стокерство» (від англ. *stalking* – переслідування, вистежування; *stalker* – «тихий, обережний переслідувач, мисливець, охотник»). Отже, стокерство, виходячи з англійського походження цього слова, означає пошук, переслідування, вистежування та подальше стеження й залякування жертви з метою встановлення повного контролю над нею, нерідко пов'язаного із застосуванням фізичного насильства, аж до вбивства жертви. Сьогодні не є виключенням випадки, коли із проблеми приватного значення стокерство перетворюється на резонансну суспільну проблему переслідування конкретної людини за будь-

якими мотивами – політичними, релігійними, національними та ін. До того ж випадки переслідування набувають дуже небезпечного забарвлення, яким помічаються так звані злочини ненависті (hate crimes), жертвами від яких останнім часом стають представники таких груп населення, як іноземці; громадяни України з «неєвропейською» зовнішністю, наприклад, роми, кримські татари, іудеї, вихідці із країн далекого зарубіжжя, які деякий час уже ведуть осілий спосіб життя в Україні; представники сексуальних меншин та ін. Узагалі проблема ксенофобії в Україні, що викликана затяжною кризою, нестабільністю та невпевненістю та що підвищує у суспільстві рівень масової тривожності, надалі ставатиме однією із визначальних рис сучасної кримінальної дійсності. Відповідно й стокерство, й злочини ненависті мають отримати своє висвітлення на сторінках кримінологічних видань.

Дедалі все гострішою проблемою для України виявлятиметься злочинність вимушено переміщених осіб із Луганської та Донецької областей. За офіційними даними, лише у Харківській області сьогодні перебуває понад 300 тис. таких осіб, тобто кожний десятий житель Харківщини – переселенець із Донбасу. В умовах відсутності придатного житла, будь-якої роботи, а, отже, й достатніх засобів існування, поведінка таких осіб загрожує кримінальними ексцесами. Ця проблема ще не ставала предметом дослідження, але принаймні детермінаційний комплекс цих діянь вже сьогодні потребує ретельного вивчення. У будь-якому разі ми зіштовхнулися з новим для України явищем, що згодом заявить про себе вголос.

Окремою проблемою для України стає розбазарювання бюджетних коштів внаслідок непродуманого упровадження великої кількості структур так званого «іноземного» елемента. Серед нещодавно створених антикорупційних структур – Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне бюро розслідувань, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та

інших злочинів. Поки що важко визначити, яким є зиск від діяльності нових структур, таких, наприклад, як Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції, оскільки повноваження цих новостворених органів дублюються, скандали навколо перших осіб цих органів розпалюються, а корупція так і не подолана: навпаки «такси» на послуги лише збільшуються, що лягає непосильним тягарем перш за все на пересічних громадян України. Однак слід завжди пам'ятати, що для України наявність високих корупційних ризиків є вельми серйозною перешкодою на шляху до її входження в Європейський Союз. Навіть на міжнародному рівні Україна має репутацію надзвичайно корумпованої країни. Підтвердженням цього є її незмінно низький рейтинг в авторитетних міжнародних дослідженнях рівня доброчесності протягом останніх років.

Не меншою здається й проблема люстрації. Як відомо, заклики до проведення люстрації в Україні набули значного поширення після Помаранчевої революції 2004 р. і приходу до президентства В. Ющенка [5]. Отже, «життя» люстрації в Україні вимірюється вже десятьма роками, але й досі в українському суспільстві тривають дискусії щодо коефіцієнта корисної дії люстрації. Все частіше постає запитання: «Що це – засіб політичного переслідування, організаційно-управлінський важіль формування нового бюрократичного апарату держави або засіб упередження нових правопорушень з боку представників влади, правоохоронних та судових органів?» До того ж внаслідок корупції у вищих ешелонах влади люстрація практично не дала жодного відчутного результату (!). Сьогодні відомо одне: вона має вибірковий характер. Так само достеменно відомо про суми, що витрачаються на те, щоб «благополучно» пройти цю процедуру.

Відносно новим видом злочинної діяльності може виявитися «освоєння» коштів Міжнародного валютного фонду і Міжнародного банку з реконструкції та розвитку з використанням корупційних схем незаконного збагачення окремих осіб й приватних структур. Це поки що постановочна проблема, але

хворобливий моральний стан нашого суспільства може сприяти тому, що ця проблема стане системною. Адже не випадкового лунають заклики про встановлення контролю з боку громадськості за використанням українською владою коштів стабілізаційних кредитів, адже бездумно запозичені кошти можуть лише погіршити й без того скрутне економічне становище України.

Висновки. Помітне місце серед багатьох наук, завданням яких є осмислення соціальної дійсності, посідає кримінологія. Але ж її об'єктом пізнання є кримінальна реальність, що складається з великої кількості актів протиі-правної поведінки окремих членів суспільства і що відчутно впливає на стан подальшого розвитку всього соціального організму. Саме цей вплив покликана осмислити кримінологічна наука з тим, щоб дати ефективні поради, якими засобами та в який спосіб подолати або стабілізувати цей хворобливий стан соціуму.

Виходячи з аналізу сучасної криміногенної ситуації, що склалася в Україні, подальшими напрямками кримінологічних досліджень мають стати: 1) аналіз кількісно-якісних показників як традиційних видів злочинності, так і зовсім «нових» різновидів злочинних проявів, що виявилися реакцією на суспільно-політичні події, які відбуваються у суспільстві; 2) оцінка детермінаційного комплексу кримінально караних правопорушень з огляду на появу нових соціально-економічних, політичних, воєнних та міжнародних чинників, якими визначається останнім часом життя українського суспільства; 3) розробка нових стратегій протидії злочинності в Україні.

Література

1. Батиргареева В. С. Розвиток кримінології України в умовах глобалізації // Правова доктрина України: у 5 т. – Х.: Право, 2013. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – С. 514-531.

2. В Україні поставлено «рекорд» за кількістю терактів – СБУ // Сегодня.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-postavlen-rekord-po-kolichestvu-teraktov-sbu-600765.html>. – Заголовок з екрана.

3. Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. М. Олійник; Наук.-дослід. Ін-т вивч. пробл. злочинності ім. академіка В. В. Сташиса. – Х., 2015. – 20 с.

4. Гилінский Я. Современные тенденции мировой криминологии // Криминолог. журн. Байкал. гос. ун-та экономики и права. – 2012. – № 3. – С. 5-14.

5. Люстрація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Заголовок з екрана.

References

1. Batirgareeva V. S. Rozvitok kriminologii Ukraini v umovah globalizacii // Pravova doktrina Ukraini: u 5 t. – H.: Pravo, 2013. – T. 5: Kriminal'no-pravovi nauki v Ukraini: stan, problemi ta shljahi rozvitku / V. Ja. Tacij, V. I. Borisov, V. S. Batirgareeva ta in.; za zag. red. V. Ja. Tacija, V. I. Borisova. – S. 514-531.

2. V Ukraini postavleno «rekord» za kil'kistju teraktiv – SBU // Segodnja.ua [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-postavlen-rekord-po-kolichestvu-teraktov-sbu-600765.html>. – Zagolovok z ekrana.

3. Olijnik O. M. Zapobigannja nezakonnomu vikoristannju bjudzhetnih koshtiv u Zbrojnih Silah Ukraini: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08 / O. M. Olijnik; Nauk.-doslid. In-t vivch. probl. zlochinnosti im. akademika V. V. Stashisa. – H., 2015. – 20 s.

4. Gilinskij Ja. Sovremennye tendencii mirovoj kriminologii // Kriminolog. zhurn. Bajkal. gos. un-ta jekonomiki i prava. – 2012. – № 3. – S. 5-14.

5. Ljustracija v Ukraini [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Zagolovok z ekrana.